

Schubert Bálint

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ Bűnügyi Tagozatának tagja

A kriminológia fejlődése az ókortól a XX. századig

I. Bevezető

Ahogy a legtöbb tudományterület úgy a kriminológia is jelentős változásokon esett át a történelem során. Ezek a változások, (ahogy minden tudományterület esetében) elkerülhetetlenek voltak a terület folyamatos fejlődéséhez. A fejlődés szükséges volt ahhoz, hogy új nézetek alakuljanak ki illetve régiak kérdőjeleződjenek, sőt akár (az új kutatásoknak, megközelítéseknek köszönhetően) cáfolódjanak meg.

Munkámban először a kriminológia múltját fogom bemutatni egészen a kezdetektől a XX. századig, majd az 1900-as évektől napjaink kriminológiájára jellemző főbb irányvonalak következnek. Fontos megemlítenem, hogy terjedelmi okok miatt néhány főbb megközelítést, illetve ezek képviselőit kihagyok esetleg kevesebb időt szánok rájuk, mint amennyit megérdemelnének.

II. A kriminológia fejlődése az ókortól a XX. századig terjedő időszakban

Bár a kriminológia, mint tudományág csak *Cesare Beccaria*, illetve *Jeremy Bentham* munkásságával jelent meg a XVIII. században, azonban már sokkal korábban is található a kriminológia kezdeteire utaló nyomokat.¹ A bűnről, büntetésről valamint a bűnelkövetés megelőzéséről való gondolkodás egészen az ókori görög illetve római időkig nyúlik vissza. A bölcselek számos elmélkedést folytattak a helyes viselkedés, az igazságosság és a jogtalanság kérdésköréről. Ezen kérdéskörök a mai kriminológia érdeklődési körébe is beletartoznak, így tehát bármiféle erőltettség nélkül kijelenthetjük, hogy a kriminológiai gondolkodás alapjai már Beccaria és Bentham munkássága előtt is jelen voltak. Az ezt követő évszázadok esetében azonban a „kriminológiai gondolkodás” lehetősége leszűkült, amelynek oka a kereszténység megjelenése volt. Az egyházi tanítás értelmében a bűn nem fejlődési rendellenességként, pszichikai gyengeségként vagy a helytelen társadalmi szerkezet hibájából adódóan jelent meg, hanem az Isten által ajándékozott szabadsággal való visszaélést jelentette.²

¹ *Korinek László – Kulcsár Gabriella – Stotz Gyula – Nagy Melánia – Tóth Dávid – Kőhalmi László: Kriminológia* 1. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék, Pécs 2016. 4. o.

² *Korinek László: Kriminológia I. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2010. 10. o.*

A változást és a klasszikus értelemben vett kriminológiai tudományág megjelenését a polgári átalakulás tette lehetővé. A polgárosodás hatására az állam és az egyház elvált egymástól, ami lehetővé tette a korábban összefonódó értékek és normák külön – külön történő értelmezését és érvényesítését. A XVIII. században a már említett polgári átalakulás valamint a felvilágosodás hatására nyilvánvalóvá vált, hogy számos társadalmi intézmény, köztük a büntetési rendszerek és a gyakorlat változatlan maradt és jelentős hátrányba került a fejlődés tekintetében. Ebben az időszakban jelent meg az úgynevezett „klasszikus” iskola, amelynek egyik legismertebb képviselője (és alapítója) az olasz Cesare Beccaria volt. Beccaria „A bűnökről és büntetésekről” (*Dei delitti e delle pene*) című műve 1764-ben jelent meg. Ebben a munkában jelennek meg először olyan alapvető felvetések, mint a „*nullum crimen sine lege*” és a „*nulla poena sine lege*” elvek. Egyebek mellett itt találkozunk először a tett középpontba állításával, a büntetés megelőző jellegének középpontba emelésével (eszerint a büntetés célja ne a megtorlás, hanem az elrettentés kell hogy legyen), az ártatlanság vélelmével, a halálbüntetés felszámolásának szorgalmazásával, a rendőrség és a bíróság szigorú törvényekhez kötöttségének elvárásának, és a kínvallatás tilalmával.³

A klasszikus iskola másik jeles képviselője (és Beccaria követője) Jeremy Bentham volt. Filozófiájában ő a jó és rossz közötti mérlegelés szempontjait fejtegette. Szerinte a természet az embert két behatás uralma alá helyezte, ezek pedig a fájdalom illetve az öröm. Ezek mozgatják tetteinket és gondolatainkat. Sajátos gondolatmenete alapján amellet érvelt, hogy akár az is társadalmi cél lehet, hogy ha egy ember már eljutott a bűnös cselekedet elkövetésének elhatározásáig, akkor arra kell rávenni, hogy a kevésbé káros tettet hajtsa végre. Más meglátásai szerint a büntetésnek, mint rossznak csak kicsit kell meghaladnia azt az örömet, amit a bűncselekmény elkövetése eredményezhet és különbséget kell tenni a büntetések hatása, lélekre gyakorolt befolyása és a tényleges végrehajtás által okozott kár között.⁴

Szintén a klasszikus iskola tudósaihoz tartozott *John Howard* is. Munkásságában dokumentálta a meglehetősen rossz angliai börtönállapotokat, majd ezek vizsgálata után javaslatokat dolgozott ki ezek megváltoztatására. Főbb megállapításai közé tartozik, hogy az igazságtalanságok fő forrása, hogy a fogvatartottaknak maguknak kellett az örök megélhetését biztosítani. Javaslatai hatására az angol parlament elfogadta és kiadta az 1774-es börtönügyi törvényt (*Gaol Act*), amely a börtönállapotok tisztasági és egészségügyi követelményeiről is tartalmazott rendelkezéseket. Howardnak később külföldi büntetésvégrehajtási intézményeket

³ Cesare Beccaria: Büntett és büntetés. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1967.

⁴ Jeremy Bentham: An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. Batoche Books, Kitchener, Ontario 2000. 13–25. o.

is meglátogatott, amelyekkel kapcsolatos tapasztalatait a „*The State of the Prisons in England and Wales*”⁵ című művében közzé is tette.

A következő iskola, amiről beszélnünk kell az úgynevezett pozitivisták iskolája, amely szemben a klasszikus iskolával, (ami az abszolútizmus rendszerének túlkapásai ellen próbált meg fellépni) már a polgári átalakulás után megmaradó vagy újonnan megjelenő társadalmi problémákra próbált választ találni. Ezen pozitivisták irányzat egyik oldalága volt az olasz pozitívizmus (*Scuola Positiva*), amely a természet által vezérelt patológikus esetnek bélyegezte a bűnelkövetőt.

Az olasz pozitivisták iskolája képviselője volt *Cesare Lombroso*, aki börtönorvosként elítéltek ezreit vizsgálta meg annak érdekében, hogy a bűnöző és nem bűnöző emberek közötti különbségeket meghatározza. Ezek alapja az emberek testi méreteinek illetve a belső szervek méreteinek összehasonlítása volt. Munkájára nagy hatást gyakorolt a darwinizmus, ez megjelenik abban is, hogy Lombroso szerint a bűnöző ember az evolúció egy alacsonyabb fokán ragadt meg. Ezzel kapcsolatban 1876-os „A bűnöző ember” című művének második kiadásában már úgynevezett stigmákról is beszél, amelyek a született bűnözőn jelennek meg. Az ilyen jelek, amelyek már gyermekkorban felismerhetők a következők voltak: lapos homlok, óriási állkapocs, nagy lábak és kezek, nagy fájdalomtűrés, hideg tekintet, nagy szemfogak. Lombroso szerint a bűnözőt és a nem bűnözőt számos eltérés különbözteti meg, amelyeket a személyek külső és belső tulajdonságaiban is megjelennek, és lényegében a bűnöző ember az emberi nem elfajzott válfaja.⁶

Tovább haladva, az olasz pozitivisták iskolája képviselőinek sorában meg kell említenünk *Raffaele Garofalo*t is, aki kidolgozta a természetes bűncselekmények tanát, amelyet 1885-ös „Kriminológia” című művében mutatott be. A természetes bűncselekmények alatt olyan alapvető emberi értékeket sértő bűncselekményeket értünk, amelyek az emberi becsületességet, jámborságot, együttérzést sértik meg. A tan szerint létezik „természetes bűnöző”, aki nem tud a társadalom többi tagjával együttérezni és együttműködni, mert társadalmi, lelki vagy akár fiziológiai okokból alkalmatlan arra, így lényegében ezt a típust nem is nevezhetjük hagyományos értelemben vett bűnözőnek. A másik típus azonban az „igazi bűnöző”, aki nem szervi okokból képtelen a társadalmi együttélésre, hanem morális anomáliában szenved.⁷

⁵ A mű digitalizált formában megtalálható itt: <https://archive.org/details/stateofprisonsin00howa/page/6> (2019. 05. 15.)

⁶ *Freda Adler – Gerhard O.W. Mueller – William S. Laufer: Kriminológia.* Osiris Kiadó, Budapest 2000. 92–105. o.

⁷ Garofalo „Kriminológia” című műve megtalálható. <https://archive.org/stream/criminology00garoiala#page/n5/mode/2up> (2019.05.16.)

Az olasz pozitívista felfogással párhuzamosan jelent meg a francia pozitívista iskola, melynek első képviselője *Adolphe Quételet* volt. Statisztikai adatok vizsgálatával felfedezte, hogy a bűnelkövetés szabályszerű rendszerességgel ismétlődik. Ez a felismerés vezette el a statisztika szerepének felismeréséhez a kriminológia tudományában. Quételet sajátos módon kommentálta felfedezését, szerint az emberi nem sorsa szomorú, mert előre ki lehet számítani, hányan fogják kezüket mások vérével bemocskolni. A statisztika jelenik meg az általa megalkotott átlagember, illetve bűnözési hajlam fogalmában is. Utóbbi a különböző ismérvek által meghatározott személyek adott számára eső bűncselekmények összességét jelentette.⁸

Émile Durkheim a társadalom működési zavarai és a kriminalitás közötti összefüggéseket kutatta. Felismerte, hogy a bűnözés éppúgy hozzátartozik a társadalomhoz, mint a születés vagy a halál, és az emberek különbözőségéből fakad. Hangsúlyozta, hogy a társadalom rendje az emberek közös hiedelmén alapul, amelyek megmutatják, hogyan működik a világ, megvonják a morális határokat és megszabják a viselkedés korlátait. Durkheim nevéhez fűződik az úgynevezett anómiás állapot is, ami akkor következik be, ha a társadalmi változások során a régi normarendszer az új társadalmi viszonyok között nem képes eligazítani az embereket. Ha ezáltal az egyén elveszti kötődését a társadalomhoz, attól elidegenedik anómiás helyzetbe kerül, amely olyan devianciákhoz vezethet, mint az öngyilkosság.⁹

A 1880-as évekre a két pozitívista iskola, az olasz gyökerű antropológiai iskola és a francia eredetű szociológiai irányzat között vita bontakozott ki arról, hogy az egyén bűnözői viselkedését elsősorban öröklött tulajdonságai határozzák-e meg, vagy pedig a szerzett ismeretekre épül a kriminalitás. Ezt a konfliktust próbálta feloldani az úgynevezett közvetítői iskola.

A közvetítői iskolába tartozó *Franz von Liszt* szerint a bűn a tettes személyiségének és az őt a cselekmény pillanatában körülvevő világnak a sajátos terméke. Elutasította Lombroso bűnöző ember típusáról vallott felfogását, de szerinte a bűnözés biológiai vizsgálatának is van jövője. Liszt „*Marburgi Programjában*” az elkövetőket három csoportra osztotta. Ennek megfelelően vannak javítható és javítandó személyek, akikkel szemben a büntetés nevelő hatására kell építeni, vannak továbbá olyanok, akik nem igénylik a javítást, őket el kell rettenteni a további cselekményektől. A harmadik csoport a javíthatatlanoké, akiket ártalmatlanítani kell a társadalom megvédése érdekében.¹⁰

⁸ *Vígh József*: Kriminológiai alapismeretek. Tankönyvkiadó, Budapest 1992. 24. o.

⁹ *Émile Durkheim*: A társadalmi tények magyarázatához. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1978. 85–86. o.

¹⁰ *Korinek – Kulcsár – Stotz – Nagy – Tóth – Köhalmi* i. m. 29. o.

III. A XX. század kriminológiája

A kriminológia kezdeteinek bemutatása után következzenek a XX. századi kriminológiai irányzatai, amelyek már a tudomány jelenére is nagy hatást gyakorolnak, hiszen ezek az elvek szerves részét képezik a ma alkalmazott teóriáknak. A XX. század elejére a kriminológia megválaszolatlan vagy nem megfelelően megválaszolt kérdései továbbra is nyitva maradtak, így az 1900-as évektől újult erővel vetették bele magukat a tudósok a kutatásba, sokszor a korábbi elméletek felhasználásával. Tovább folytatódott a bűnözés biológiai alapú megközelítésének vizsgálata, többek között a fiziognómia, vagyis az ember külső megjelenésének és erkölcsének illetve a bűnözési hajlamának vizsgálata, valamint az eugenika, vagyis az emberi öröklődés rendjébe való társadalmi beavatkozás lehetőségeinek kutatása, gyakorlata. A bűnözést biológiai alapon megközelítő egyéb elméleteknél megemlíthetjük még az ikerkutatásokat, örökbefogadási vizsgálatokat, a szomatikus betegségek, állapotok vizsgálatát (kromoszóma – rendellenességek vizsgálata, a biokémiai anomáliák vizsgálata), illetve az intelligencia és a bűnözés összefüggéseinek vizsgálatát. Ezeket tartalmi szempontok miatt nem kívánom jelen tanulmányomban kifejteni.¹¹

A biológiai megközelítés mellett meg kell említenünk a kriminológia egy másik fontos szemléleti megközelítését, amely pszichológiai megközelítés, vagyis a kriminálpszichológia, amely bár már a XIX. században megjelent önálló tudománnyá csak a XX. században vált. Az evolúciós pszichológia képviselői a bűnözés kapcsán arra keresik a választ hogyan maradhatott fenn az evolúció során az antiszociális viselkedés. A magyarázat szerint az antiszociális magatartás hátterében olyan evolúciós stratégiákat találunk, amelyek eredetileg a versengési siker növekedését segítették elő (kockázatvállalás, impulzivitás, agresszió). A modern társadalmak létrejöttével a kapcsolatok nagy része személytelenné vált, az együttműködés mértéke csökkent, a társadalom rétegződésének növekedésével megsokszorozódott a biológiai és kulturális újratermelésből kiszorítottak száma. Ezek az emberek az evolúció során kialakult kompetitív képességeiknek olyan kifejezési formákat kerestek, amelyek a megváltozott körülmények között segítik a fennmaradásukat. Ezen új viselkedési formákat azonban a társadalom devianciaként, viselkedési zavarként értelmezi.¹²

A pszichoanalitikus megközelítés megalkotója *Sigmund Freud*, aki a személyiség struktúráját és működését kívánta modellezni. Freud szerint az emberi lelki folyamatok három tartományra oszthatóak. Az „id”, másnéven az ösztönén, amely az öröklött, a természetünk által

¹¹ A XX. századi kriminológiai irányzatok bemutatásához alapul szolgált: *Korinek László*: „Kriminológia I.” című könyve.

¹² *Berezkei Tamás*: *Evolúciós Pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest 2003. 479. o.

meghatározott, személytelen, primitív szükségleteket, ösztönkésztetéseinket tartalmazza. A második tartomány az „ego”, másnéven „én”: olyan lelki funkciók tartoznak ide, mint az emlékezés, észlelés, gondolkodás, vagyis a tudatos személyiség. A harmadik szint a „szuperego”: a felettes én, vagyis a kulturális lelkiismeret, amely a morális, az érték- és normarendszereket, gátlásokat tartalmazza. Ez a cenzor, ami ellenőríz. Felügyeli a kapcsolatainkat más személyekkel, kontrollálja vágyainkat, lényünket.¹³ A pszichoanalitikus megközelítés egyik irányzata az úgynevezett kognitív megközelítés. Eszerint az antiszociális viselkedés egyes megnyilvánulásai magyarázhatók kognitív, emlékezeti vagy figyelmi funkciók zavarával. Az irányzat kutatói szerint a funkció-zavarok háttérben állhatnak hibás kognitív sémák, amelyek téves információ-felvételhez, ezáltal téves következtetésekhez, és így téves reakcióhoz vezethetnek.¹⁴

Említést kell tennünk a bűnözés szociológiai alapú megközelítéséről is, ezen belül is először *Albert J. Reiss* belső visszatartás elméletéről. Eszerint a társadalmilag kívánatos viselkedés elsajátításában a jó szülő-gyermek kapcsolat meghatározó. Ebből következően a bűnöző magaviselete a gyengére sikerült ego és szuperego következménye, mert a belső visszatartás, a külvilág negatív hatásaival szembeni immunizálás nem alakul ki. A későbbi bűnelkövetés azért történik meg, mert az egyén képtelen kialakítani a társadalmilag elfogadott és elvárt magatartási szabályokat.¹⁵

Ehhez hasonló *Walter C. Reckless* visszatartási elmélete, aki szerint mindenkinél kialakul egy dinamikus egyensúly két erő között: egyrészt a külvilág csábító hatása, másrészt pedig a külső és belső összetevőből álló védelmi struktúra harcában. A külső visszatartáshoz (többek között) a következők tartoznak: az ésszerű korlátok és a felelőségek rendszere, a valahova tartozás érzése, azonosulás a csoport egy vagy több tagjával, az egyén lehetősége valamilyen státusz elérésére. A belső visszatartáshoz ezekkel szemben a következők sorolandók: jó önismeret, önuralom, erős ego, jó tűrőképesség a frusztrációval szemben, erős felelősségérzet.¹⁶ Kiemelendő az új társadalomvédelem irányzatába tartozó radikális kriminológia irányzata, amely számos kritikai álláspontot fogalmaz meg. A baloldali realizmus komoly kritikát fogalmaz meg a közhatalommal kapcsolatban, amely szerinte egyes rétegekkel szemben szigorúbb kontrollt gyakorol, ezáltal kriminalizálva azokat. Az anarchista kriminológia elutasítja a közhatalom hagyományos fellépési módszerét a bűnözéssel szemben, helyette az

¹³ *Pléh Csaba*: Pszichológiatörténet. Gondolat Kiadó, Budapest 1992. 179. o.

¹⁴ *Rita L. Atkinson*: Pszichológia. Osiris Kiadó, Budapest 2005. 379–384. o.

¹⁵ *Freda Adler – Gerhard O.W. Mueller – William S. Laufer* i. m. 237. o.

¹⁶ *Freda Adler – Gerhard O.W. Mueller – William S. Laufer* i. m. 239. o.

államtól mentes szabadságot hirdeti. A feminista irányzat a nők szerepét vizsgálja a társadalomban és a női bűnözést úgy tekinti, mint a társadalomban uralkodó aszimmetrikus viszonyok elleni lázadást, egyben kritizálja a büntetőjogban és a kriminológiában uralkodó férfi látásmódot. A posztmodern kriminológia megkérdőjelezi a racionalitást, a társadalmi fejlődést, a kriminológia által kutatott ok-okozati összefüggéseket. Helyette megpróbálja interakcionista és fenomenológiai módszerekkel leírni a valós kölcsönhatásokat. A „zöld” kriminológia legfontosabb törekvése, hogy kiszélesítse a jogilag védett értékek körét, beemelve a természeti értékeket.¹⁷

IV. Összegzés

A kriminológia fejlődéstörténetének rövid bemutatója alapján is kitűnik a tudományterület esetében bekövetkezett minőségi és mennyiségi változások. A XX. századot megelőző időszakban sok kriminológiai kutatás lépett téves útra, mutatott be félígazságokon alapuló elméleteket vagy került félreértelmezésre. Ezek azonban nem a kriminológia tudománytörténetének sajátosságai, a legtöbb tudományterület esetében megtaláljuk ezeket a jelenségeket. Ezek mind szükségesek voltak ahhoz, hogy a terület fejlődhessen, az őket követő megközelítések megcáfolásukkal, átalakításukkal, más perspektívákból történő vizsgálatukkal új meglátásokat alakítottak ki, amelyek a kriminológia fejlődéséhez vezettek. Eljöhét az az időszak is (a talán nem is olyan távoli jövőben), mikor ugyanezen meglátásokat elmondhatjuk a XX. század, vagy akár a XXI. század kriminológiai irányvonalaiival kapcsolatosan is. Amit azonban már ma mindenképpen elmondhatunk és nem kerülhet megcáfolásra már sosem az az, hogy a jelen és a jövő kriminológiája is köszönetet mondhat a XIX. század tudósainak kitartó munkájukért, amellyel megteremtették azokat az alapokat, amelyekre az őket követő tudósok és ezáltal a kriminológia is építkezhetett.

¹⁷ Vigh i. m. 65. o.